

Tillit, sosial orden og kunnskap: sosiologiske perspektiver på tillitens natur og funksjon i senmoderne samfunn

Trust, social order and knowledge: sociological perspectives on the nature and function of trust in late modern societies

Marte Mangset

Førsteamanuensis, Senter for profesjonsstudier, OsloMet

marte.mangset@oslomet.no

Sammendrag

Vår tids samfunn er preget av høy kompleksitet, formaliserte kontrollsystemer og utstrakt bruk av abstrakt og spesialisert kunnskap. Hvilken rolle spiller tillit i denne typen samfunn? Og hva slags tillit er det snakk om? Det finnes mye nyere samfunnsforskning på tillit, men i klassisk sosiologi er tillit sjelden et eksplisitt tema. I denne artikkelen løfter jeg fram noen klassiske sosiologers drøftinger av grunnlagsproblemer og viser hvordan tillit likevel (implisitt) er en del av disse diskusjonene. Ved å gjøre rede for Durkheims, Simmels, og Luhmanns tilnæringer til tillit, og særlig betydningen av tillit i situasjoner med kunnskapsmangel eller kunnskapsoverflod, kan vi utfylle forståelsen av tillitens natur og funksjon i senmoderne samfunn. Ved hjelp av to empiriske eksempler, en analyse av systemer for rekruttering av toppbyråkrater i sentralforvaltningen og en analyse av systemer for evaluering av akademikere, viser jeg hvordan systemer for tillit pragmatisk trer inn for å håndtere vanskelig håndterbar kompleksitet og kunnskapsoverflod. Samtidig skjuler tilliten vi har til disse systemene, uintenderte og utfordrende konsekvenser.

Nøkkelord

Durkheim, kunnskap, Luhmann, sosial orden, Simmel, tillit

Abstract

Society in our times is characterised by high complexity, formalized control systems and extensive use of abstract and specialised knowledge. What role does trust play in such societies? And what kind of trust is in play? While there is much recent social science scholarship on trust, trust is rarely an explicit topic in classical sociology. In this article I highlight some classical sociological theoretical discussions of foundational questions and show how trust may be an (implicit) part of these discussions. By pointing to Durkheim's, Simmel's and Luhmann's approaches to trust, particularly in situations of lack of knowledge or abundance of it, we can add to our understanding of the nature and function of trust in late modern societies. By further drawing on empirical examples from research on systems for civil service recruitment and evaluation of academic quality, I demonstrate how systems of trust pragmatically become key to managing complexity and knowledge abundance. However, these systems of trust also come with challenging unintended consequences.

Keywords

Durkheim, knowledge, Luhmann, social order, Simmel, trust

Innledning

Hvilken rolle spiller tillit i dagens komplekse samfunn preget av byråkratiske kontrollsystemer og utstrakt bruk av spesialisert og abstrakt kunnskap? ¹ Og i den grad tilliten spiller en viktig rolle – hva slags tillit er det snakk om? I nyere statsvitenskapelig og sosiologisk forskning er det skrevet mye om tillit, ikke minst om hvor mye tillit borgerne har til demokratiske institusjoner. Sentrale sosiologer som har vært opptatt av kjennetegnene ved senmoderne samfunn, har også skrevet innsiktsfullt om tillit, slik som Anthony Giddens og Niklas Luhmann. Blant de noe eldre klassiske sosiologiske teoretikerne har tillit derimot sjelden vært et eksplisitt tema. Det betyr ikke at de ikke reflekterte over tillitens betydning, eller at disse refleksjonene ikke kan være nyttige for å forstå tillitens natur og funksjon. Implisitt i drøftingen av sosiologiske grunnlagsproblemer, om for eksempel sosial orden og handling, kan spørsmål om tillit stå sentralt.

I denne artikkelen går jeg tilbake til de sosiologiske klassikerne Emile Durkheim og Georg Simmel fordi de – selv om de var opptatt av overgangen til moderniteten, ikke senmoderniteten, og selv om det var ganske implisitt – diskuterte tillitens betydning for sosial orden, handling og samhandling nettopp når samfunnets kompleksitet øker. Videre argumenterer jeg for at Luhmanns mer eksplisitte teorier om tillit står i forlengelsen av slike klassiske sosiologiske diskusjoner av grunnlagsproblemer. Luhmanns begrep om systemtillit er særdeles nyttig for forståelsen av sosial orden, beslutningstaking og handling i senmoderne samfunn. Ved å vise hvordan disse tre teoretikerne kobler enkeltmenneskers opplevelse av trygghet til forståelsen av sentrale samfunnsinstitusjoner, løfter jeg fram verdien av en fenomenologisk inngang til forståelsen av tillitens natur og funksjon også i komplekse, senmoderne samfunn.

I artikkelens andre del viser jeg gjennom eksempler fra min egen forskning på rekruttering av byråkratiske eliter og vurdering av akademisk kvalitet hvordan tillit står helt sentralt også i byråkratiske, formaliserte kontrollsystemer. Perspektivene fra klassisk sosiologisk teori kaster lys over hvilken rolle tillit spiller i slike systemer, hva slags tillit det er snakk om, og hvilke slagsider denne bruken av tillit kan ha. Artikkelen kombinerer altså en utlegning av klassisk sosiologisk teoris diskusjoner av grunnlagsproblemer og empiriske eksempler fra min egen forskning på formaliserte kontrollsystemer i byråkratiet og academia for å kaste lys over tillitens funksjon og natur i senmoderne samfunn.

Tillit og sosial orden – et spørsmål om kunnskap?

Forståelsen av tillit, dens karakter og rolle er sentral i en del klassisk teori om sosiologiske grunnlagsproblemer som hvordan sosial orden er mulig, eller hvordan man kan fatte beslutninger eller handle. Likevel blir de sjelden trukket inn i teoretiske diskusjoner om tillit fordi disse teoriene ikke har tillit som et eksplisitt tema. Ved å se nærmere på teoriene til Durkheim og Simmel skal vi se hvordan disse teoretikerne anså tillit som en forutsetning for samfunn, hvordan de så på koblingen mellom tillit og kunnskap, og hvordan tillit gikk fra å være en grunnleggende implisitt bestanddel til å bli et nyansert og eksplisitt diskutert fenomen.

Durkheim om tillit som forutsetning for sosial orden

Et av de mest klassiske spørsmålene i sosiologisk teori er spørsmålet om hvordan sosial orden er mulig. Eller mer presist: Hva er de nødvendige betingelsene for at sosial orden skal være mulig? Hva styrker og hva svekker sosial orden? En lang linje i filosofisk, politisk og sosiologisk teori har svart at autonome individer som søker å fremme sine egne interesser, skaper sosial orden ved å inngå kontrakter med sine medmennesker i mindre og større

1. Artikkelen er basert på et innlegg holdt på Sosiologforeningens Vinterseminar 31.01.2020.

skala, også på samfunnsnivå. Ideen om samfunnskontrakt forbinder vi med blant annet Hobbes, Locke, Rousseau og Spencer, og nyere teoretikere som John Rawls (1971) står i en forlengelse av disse.

Durkheim skrev *De la division du travail social* (1930 [1893]) (om den sosiale arbeidsdelingen) blant annet som en kritikk av kontraktteori, særlig Herbert Spencers (Lewis & Weigert, 1985b; Misztal, 1996). Durkheim var opptatt av de aspektene ved en kontrakt som ikke var «kontraktmessige» – ikke gjort eksplisitt, oppe til forhandling eller signert. Han mente at kontraktteoretikere som Spencer hadde viet for lite oppmerksomhet til disse aspektene. Det finnes slike aspekter som krever et samfunn, som en stille «partner» i en kontrakt mellom individer. For at en kontrakt skal kunne være effektiv, fordrer det at den er definert som en *institusjon* i et samfunn, som noe det er verdt å hedre, noe det er problematisk å bryte, og noe som understøttes av kontrollmekanismer i samfunnet. Det må finnes *normer* om at kontrakter ikke bør brytes. Durkheim mente at kontrakter ble meningsfulle og virksomme gjennom en kollektiv bevissthet som kontraktspartene tok del i (Durkheim, 1930 [1893], særlig første bok kapittel 7; Lewis & Weigert, 1985b, s. 457).

I enhver avtale, uansett hvor formalistisk den er, er det umulig for partene å forutse enhver tenkelig eventualitet som kan oppstå, og kontrakten er dermed med nødvendighet ikke dekkende. Dersom man skulle skrevet ned enhver tenkelig eventualitet, ville man aldri kommet til handling, man hadde blitt sittende og skrevet på kontrakten i evigheter. I enhver avtale er det nødvendigvis en del antakelser, og man må inngå avtalen 'i god tro' (*en bonne foi*), det vil si med en tillit til at avtalen opprettholdes (Durkheim, 1930 [1893], særlig første bok kapittel 7). Dette forutsetter samfunn.

De ikke-kontraktuelle aspektene ved kontrakter er i stor grad basert på tillit (Collins, 1988). Durkheim argumenterte for at 'god tro', både ønsket om å hedre kontrakten og tilliten til at de andre partene vil gjøre det, ikke er pynt, men en forutsetning for et fungerende samfunn (Durkheim, 1930 [1893], særlig første bok, kapittel 7).

Durkheim sier altså at tillit er en forutsetning for å inngå en kontrakt: tillit til at den andre parten, og de andre rundt, vil oppleve det som et brudd dersom kontrakten brytes – at de har en oppfatning om at det er viktig å hedre kontrakten. Tillit er altså en vesentlig komponent i den ideen Durkheim har om hva et samfunn er, og hvorfor det er mer enn summen av sine deler. Tillit er grunnlaget for en holistisk heller enn en atomistisk forståelse av samfunn (Lewis & Weigert, 1985b).²

Både i aktuelle samfunnsvitenskapelige debatter og i den bredere offentlighet skrives det mye om høyrelevansen av studier og diskusjoner av tillit i vår komplekse tid, men Durkheim var opptatt av det samme da han skrev om dette på slutten av 1800-tallet. Han var opptatt av hvordan moderniteten, og den nye arbeidsdelingen i samfunnet som førte til ny kompleksitet, endret tillitsrelasjonene i samfunnet. Han var opptatt av at disse endringene ikke førte til at det ble mer eller mindre tillit, men andre former for tillit.

Simmels nyansering av tillitsbegrepet

Ikke bare teoretikere som er kjent for sitt holistiske eller strukturalistiske perspektiv på samfunn, som Durkheim, snakker om tillit på denne måten. Simmel (1906, 1950 [1908], 1990 [1900]), som kan kalles en fenomenologisk sosiolog, men som også har mye til felles med interaksjonister, er også opptatt av tilliten som en forutsetning for et fungerende samfunn (Lewis & Weigert, 1985a; Misztal, 1996, s. 49–54; Simmel, 1906, 1990[1900]). Fabienne Barthélémy og Benoît Crêt (2006, s. 105) skriver at spørsmålet om hvordan samfunn

2. Akkurat hvor holistisk Durkheim er, eller nøyaktig hva som ligger i det, kan diskuteres. Barthélémy og Crêt (2006) argumenterer for at Durkheim slett ikke er en så karikert holist som mange anklager ham for å være. Dette er en større diskusjon som jeg ikke vil gå inn i her, men det er verdt å understreke at Durkheims poeng om kontrakt som en institusjon, og om samfunn og samfunnsorden som noe som forutsetter tillit, ikke forutsetter noen ekstrem forståelse av holisme.

er mulig, var en ledetråd for hele Simmels sosiologi, og at han på mange måter sto nærmere Durkheim enn hva mange har påstått.³

Without the general trust that people have in each other, society itself would disintegrate, for very few relationships are based entirely upon what is known with certainty about another person, and very few relationships would endure if trust were not as strong as, or stronger than, rational proof or personal observation (Simmel, 1990 [1900], s. 178)

Ifølge Simmel er altså tillit en forutsetning for samfunn og for sosial orden (Möllerin, 2001, s. 405). Men for ham var ikke tillit bare en implisitt forutsetning, som det i større grad var for Durkheim. Simmel diskuterer fenomenet mer eksplisitt. Riktignok er det ikke mange sidene han skriver om tillit, i alt bare et titalls, men på de sidene diskuterer han eksplisitt tillitens natur, egenskaper og funksjon på ulike nivåer i samfunnet (Simmel, 1990 [1900], s. 178–179, 1906, s. 450–451, 458, 470–473, 476).

Simmels diskusjon av forholdet mellom tillit og kunnskap er særlig interessant. Han skriver at tillit og tillitsbaserte handlinger bare kan finne sted når man har noe mellom uvitenhet og allvitenhet.

Confidence, as the hypothesis of future conduct, which is sure enough to become the basis of practical action, is, as hypothesis, a mediate condition between knowing and not knowing another person. The possession of full knowledge does away with the need of trusting, while complete absence of knowledge makes trust evidently impossible (Simmel, 1906, s. 450).

Dersom man vet alt, er det ikke et spørsmål om tillit; da kan man handle med fullstendig sikkerhet. Tillit forutsetter noe usikkerhet. Samtidig: Dersom man er fullstendig uvitende, er det ikke et spørsmål om tillit, men om ren gambling.

Videre kan man tolke Simmel dit hen at man ikke kan øke kunnskapen sakte og gradvis til et nivå hvor det plutselig gir tillit. For at det skal være snakk om tillit, må vi på et eller annet tidspunkt foreta et *sprang* og kaste oss ut i det – lenger enn det kunnskap og tidligere erfaring rasjonelt kan fortelle oss at det er trygt å gå (Lewis & Weigert, 1985a, s. 970; Simmel, 1906, s. 450). Tillit kan ikke fullt ut tilbakeføres til spesifikke bevis eller rasjonelle grunner for at en person kommer til å handle på en bestemt måte.

[S]o we have faith in another person, although this faith may not be able to justify itself by proofs of the worthiness of the person, and it may even exist in spite of proofs of his unworthiness. This confidence, this subjective attitude of unreservedness toward a person, is not brought into existence by experiences or by hypotheses (...) it is probable that in those social forms of confidence, however exact or intellectually sanctioned they may seem to be, an element of that sentimental and even mystical "faith" of man toward man is hidden. Perhaps the type of attitude here indicated is a fundamental category of human conduct, resting back upon the metaphysical meaning of our relationship, and realized only empirically, accidentally, and partially through the special conscious grounds of confidence (Simmel, 1906, s. 450).

Dette minner om Kierkegaards argument om at man må kaste seg ut på 70 000 favner dyp (Kierkegaard, 1997, vol. 7, s. 187). Simmel beskriver også noen steder tillit som noe som ligner gudstro – i den forstand at det ikke er en form for tro som innebærer at man tenker at en person *kanskje* kommer til å handle på et bestemt vis, men at man føler seg sikker på det, uten å ha bevis eller klare rasjonelle grunner for det (Simmel, 1990 [1900], s. 179, 1906, s. 450).

Harald Grimen, som blant annet har skrevet boka *Hva er tillit?* (Grimen, 2009), kritiserer ideen om at det å ha tillit innebærer et sprang. Han sier at det kan ikke være et sprang

3. Barthélémy og Cret knytter dette til at Simmel i stor grad har blitt fortolket av Raymond Boudon, som har gjort ham til mindre orientert mot samfunn og god tro enn det Simmels egne tekster egentlig åpner for.

fordi det er ikke en beslutning. Vi *velger* ikke å ha tillit. Det er en parallell i denne kritikken til Bourdieus kritikk av interaksjonismens overdrevne rasjonalisme. Bourdieu (1980) var opptatt av det kroppsliggjorte og automatiserte, og det er mulig at man med utgangspunkt i hans teorier kunne kritisert vektleggingen av kunnskap og den kognitive dimensjonen ved tillit og heller fokusert på kroppsliggjorte, innarbeidete vaner. Det er relevante innvendinger, men Simmels påpekning av at tillit har noe med forholdet til kunnskap å gjøre, og at det å ha tillit er en slags aktiv troshandling eller overbevisning, er likevel vesentlig og verdt å merke seg når man skal forsøke å forstå tillitens natur og funksjon.

I Simmels diskusjon av sosiologiske grunnlagsproblemer påpeker han også at ikke bare *mangel* på kunnskap, som Durkheim påpekte, men også *for mye kunnskap* er et dårlig grunnlag for praktisk handling. Det er heller tillit som gjør oss handlingsdyktige (Simmel, 1906, s. 451). For å interagere med andre må vi velge å ikke fokusere på akkurat hva vi har sikker kunnskap om, men å ha tillit og å kaste oss ut i det.

Simmel diskuterer videre hvordan spørsmålet om kunnskap, og hva slags type kunnskap eller erfaring som spiller inn, varierer med hva slags nivå av tillit det er snakk om – og han bringer dermed et nytt element inn i forståelsen av den: Han beskriver tillit på to ulike nivåer. For det første er det den tilliten man har til enkeltpersoner man treffer og interagerer med. Denne tilliten er spesifikk, dynamisk og situasjonsbetinget. Den finnes mellom individer og baserer seg på en antakelse om at en spesifikk person er verdig tilliten, og at denne personen har egenskaper som gjør vedkommende tilliten verdig. Erfaring og personlig kjennskap er viktig for slik tillit (Simmel, 1906, s. 451). Lewis og Weigert tolker Simmels utlegning av denne typen tillit og kaller den for eksistensiell tillit (Lewis & Weigert, 1985a, s. 458–459; Miztal, 1996, s. 50).

For det andre skriver Simmel om tillit på system- eller samfunnsnivå. Den er universell og av mer formell karakter. Dette er den typen tillit som Durkheim snakket om, som er nødvendig for at en kontrakt skal ha mening og oppleves som bindende. Kroneksemplet til Simmel på tillit på systemnivå er tilliten vi har til penger (Simmel, 1990 [1900], s. 478–479). Når vi selger arbeidskraft eller en ting og får penger for det, har vi tillit til at disse metallbitene eller papirsedlene beholder sin verdi framover i tid og i andre deler av landet. Det er en veldig abstrakt ting vi har tillit til. Vi har tillit til institusjonen penger og til at andre skal fortsette å samhandle som om penger har en slik verdi. Lewis og Weigert kaller denne simmelske tillitsformen for metafysisk tillit (1985a, s. 450–459). Simmel brukte selv begrepet «metafysisk» for å beskrive noe av det abstrakte ved tillit (Simmel, 1906, s. 450).

Simmel skriver at det er umulig i moderne samfunn å ha personlig kunnskap og erfaring med alle mennesker som grunnlag for tillit i alle de relasjonene vi går inn i.

The traditions and institutions, the force of public opinion, and the circumscription of the situation, which unavoidably prejudice the individual, are so fixed and reliable that one only needs to know certain externalities with reference to the other in order to have the confidence necessary for the associated action. The basis of personal qualities, from which in principle a modification of attitude within the relationship could spring, is eliminated from consideration. The motivation and the regulation of this conduct has become so much a matter of an impersonal program that it is no longer influenced by that basis, and confidence no longer depends upon knowledge of that individual element. In more primitive, less differentiated relationships, knowledge of objects, and much less in respect to their purely objective reliability (1906, s. 451).

I moderne, komplekse samfunn, hvor vi ikke kan ha nær kjennskap til alle vi interagerer med: Hvordan skal vi klare å vurdere og ta en avgjørelse om hva vi skal gjøre? Vi velger å ha tillit fordi det gjør det mulig for oss å ta valg uten for store omkostninger, og å komme gjennom dagen og livet, og stort sett viser folk seg tilliten verdig. Vi har tillit på systemnivå til at det ville bli reaksjoner dersom disse enkeltpersonene ikke oppførte seg i tråd med den tilli-

ten de blir gitt. Samtidig kobler Simmel beskrivelsen av det man kan kalle en fenomenologisk forståelse av tillit, en personlig og konkret opplevelse av trygghet, også til systemnivået og den tillitsformen det er snakk om der. Måten han beskriver tillit til penger på, som en tillit til konkrete mynter og deres framtidige verdi, eksemplifiserer denne koblingen:

The feeling of personal security that the possession of money gives is perhaps the most concentrated and pointed form and manifestation of confidence in the social-political organization and order (Simmel, 1990 [1900], s. 179).

Selv om Simmel kan kalles en fenomenologisk sosiolog, betyr det altså ikke at han ikke er interessert i et institusjonelt nivå. Hans diskusjon av tillit eksemplifiserer nettopp denne koblingen mellom en fenomenologisk inngang til forståelsen av et fenomen og betydningen av en slik opplevelse for det institusjonelle nivåets dannelse og opprettholdelse.

Simmel er fascinert av sviket: Det er et sosialt press for å hedre tillitsrelasjoner (1906, s. 456). Selv når det er snakk om tillitsrelasjoner mellom individer, og ikke tillit på systemnivå, er det et sosialt press fra omgivelsene for å være tilliten verdig. Både på individuelt nivå og på et mer overordnet og abstrakt institusjonelt nivå er det altså snakk om en emosjonell dimensjon og betydning av sosialt press og konvensjoner som bidrar til at individer har tillit. En slags fenomenologisk inngang har altså relevans både på mikronivå og makronivå for Simmel.

Når man forteller noen en hemmelighet og har tillit til at de vil holde på den hemmeligheten, så innebærer den tilliten bevissthet om at den kan brytes – at hemmeligheten kan forrådes. Bevisstheten om dette sviket, hos begge parter, er en forutsetning for at det er snakk om tillit. Dette er det som gjør at tillitsbegrepet, ifølge Simmel, er genuint sosiologisk fordi det er genuint relasjonelt. Han peker på hvordan man ikke kan kreve tillit av noen, mens det at noen gir en tillit, er forpliktende:

For there resides in confidence of men toward each other as high moral value as in the companion fact that this confidence is justified. Perhaps the former phenomenon is freer and more creditable, since a confidence reposed in us amounts almost to a constraining prejudice, and to disappoint it requires badness of a positive type. On the contrary, we “give” our faith in another. It cannot be delivered on demand, in the same degree in which it can be realized when spontaneously offered (Simmel, 1906, s. 473).

Simmel mener, slik jeg forstår det, at man ikke kan ha tillit til noen uten at den personen det er snakk om, er klar over at det finnes en tillitsnorm der som kan brytes. Vedkommende kan velge å bryte den, velge å ikke være seg tilliten verdig og velge å fortelle hemmeligheten. Men vedkommende må vite at det ville være et brudd på en norm å fortelle denne hemmeligheten. Å bryte tilliten er en aktiv handling med negative hensikter.

Hos sosiologiske klassikere som Durkheim og Simmel ser vi hvordan tillit er sentralt for deres forståelse av hvordan sosial orden er mulig, og hvordan deres forståelse står i motsetning til en ren kontraktsforståelse av sosial orden. Durkheim sier altså at selv det å inngå en kontrakt forutsetter et samfunn, det forutsetter normer om hva en kontrakt og et kontraktsbrudd er, altså forutsetter det institusjonen kontrakt. Og tillit er altså implisitt nødvendig i denne institusjonelle forståelsen av kontrakt og av samfunn. En av grunnene til at tillit er nødvendig, ifølge Durkheim, er at man umulig kan besitte nok kunnskap til å vite nøyaktig hva de ulike kontraktspartene vil gjøre, slik at tillit til at de vil hedre kontrakten, må erstatte den kunnskapen som mangler.

Simmel er på linje med Durkheim i det at han påpeker hvordan tillit er nødvendig for at samfunn skal eksistere, men han går noen skritt videre inn i analysen av hva tillit er, og hvilken rolle den spiller: Simmel sier at tillit finnes både på individuelt og samfunnsnivå, og at den spiller en spesiell rolle ved å gå inn i stedet for kunnskap; den reduserer kompleksitet og muliggjør handling og samhandling.

Kunnskapsoverflod og tillit som reduksjon av kompleksitet

I nyere tid har Niklas Luhmann vært opptatt av hvordan senmoderne samfunn er av en slik karakter at problemet med for mye kunnskap blir spesielt stort. Vår tids samfunn er så komplekse at spørsmålet om tillitens funksjon, og om forholdet mellom kunnskap og tillit, melder seg med fornyet styrke. Luhmanns teorier følger opp flere av momentene hos Simmel og framstår som egnet til å drøfte hvordan vi håndterer tillitsutfordringer i vår tid.

Luhmann om behovet for reduksjon av kompleksitet i senmoderne samfunn
Luhmann (1999 [1973], 2000, 2017) trekker på Simmel og på Parsons (1951) og kobler dermed teoritradisjoner som ofte ansees som ganske ulike. Han bygger på fenomenologiske, symbolsk interaksjonistiske og funksjonalistiske tradisjoner i et forsøk på å bygge bro mellom makro og mikro. Luhmann er opptatt av hva det er som binder individnivået og systemnivået for tillit sammen (Lewis & Weigert, 1985a, s. 974; Luhmann, 2017; Misztal, 1996, s. 73–77).

Luhmann kobler mikro- og makro-nivået sammen ved å si at tillit fyller samme funksjon begge steder (altså i tråd med Parsons måte å koble nivåene på), nemlig som en måte å håndtere kompleksitet, usikkerhet og truende forestillinger om framtiden på (Luhmann, 1999 [1973], s. 31–38, 59–80).

Uden tillit kunne [mennesket] imidlertid ikke forlate sin seng om morgenen. Ubestemt angst og lamme rædsel ville overmande det (...) Alt ville være mulig. En sådan uformidlet konfrontasjon med verdens yderste kompleksitet kan intet menneske holde ud (Luhmann, 1999 [1973], s. 31).

Rasjonell vurdering av hva som er sannsynlig og riktig, er for tidkrevende. Det er mer funksjonelt å ha tillit. Lewis og Weigert oppsummerer Luhmanns forståelse av dette slik: «[T]o trust is to live as if certain rationally possible futures will not occur» (Lewis & Weigert, 1985a, s. 969). Tillit reduserer kompleksitet mye raskere, mer effektivt og grundigere enn kunnskapsbasert prediksjon. Å samle og fortolke informasjon er i prinsippet en oppgave som aldri tar slutt. Videre, også i forlengelsen av Simmels interesse for forholdet mellom kunnskap og tillit, var Luhmann (1999 [1973], s. 59–70) opptatt av at det å innhente kunnskap kan gjøre en avgjørelse vanskeligere å ta heller enn enklere. Tillit gjør handling mulig der hvor kunnskap alene ville satt den handlende i en situasjon av tvil og ubeslutsomhet.

Overgang til en ny tid: fra personlig tillit til systemtillit i komplekse samfunn
Luhmann (1999 [1973], s. 31–38) er opptatt av at overgangen til et senmoderne samfunn karakteriseres ved økt kompleksitet, at fare erstattes med risiko, og at det er mye kunnskap der ute som vi daglig kommer bort i, uten at vi er i stand til å vurdere den. Man kan si det er en videreføring av Durkheims ideer om overgangen til moderniteten og av Simmels beskrivelser av sin samtids økende kompleksitet. Luhmann forfølger Simmels forståelse av tillit som en blanding av kunnskap og uvitenhet.

[...] the problem of complexity is divided up and therefore diminished. Provisionally, one trusts that the other will successfully master ambiguous circumstances, will in other words reduce complexity, and indeed, on the basis of such trust the other, in fact, has a better chance of being successful. Reduction in this sense is not deduction. Rather, it resembles induction. In the last resort, no decisive grounds can be offered for trusting; trust results from exceeding existing information. It is, as Simmel pointed out, a blending of knowledge and ignorance. Although the one who trusts is never at loss for giving reasons and it quite capable of giving an account why he shows trust in this or that case, the point of such reasons is really to uphold his self-respect and justify him socially (Luhmann, 2017, s. 29).

Luhmann forfølger også Simmels ide om to nivåer for tillit – et individnivå / interpersonlig nivå og et systemnivå. Luhmann mener det er mer emosjonell tillit i primærrelasjoner og

mer kognitiv tillit i sekundærrelasjoner, som igjen har mer betydning på systemnivå. Luhmann står altså klart i forlengelsen av Simmels teorier om dette, men går samtidig litt lenger i å presisere hva forskjellen mellom de to tillitsnivåene går ut på. Ettersom samfunnet endres, går man fra mer tillit på individnivå til mer systemtillit (Luhmann, 1999 [1917], s. 93–110). Altså blir den kognitive dimensjonen mer sentral. I vår tid interagerer vi med så mange mennesker i løpet av en dag at vi ikke har tid til å bygge opp erfaringsbasert, personlig tillit til hver enkelt person. Vi kjøper ting og tjenester av folk, vi sender barna våre til barnehage og skole, vi stoler på det vi leser i avisen eller i vitenskapelige artikler, og vi stoler på at tingene vi bruker, virker, uten at vi kjenner de som har laget dem. Vi har i stedet tillit til at det finnes systemer som ville sanksjonert de menneskene dersom de hadde laget noe dårlig, oppført seg dårlig og ikke vært tilliten verdig (Lewis & Weigert, 1985a; Luhmann, 2017, s. 36–42; Misztal, 1996).

Luhmann mener personlig tillit og systemtillit hviler på ulike grunnlag. Personlig tillit innebærer et følelsesmessig bånd mellom de involverte, og tillitsbrudd ville føre til smerte og en følelse av svik. Systemtillit innebærer ikke det samme. Luhmann følger opp Goffman når han sier at systemtillit i stedet hviler på ideen om «presentasjon» (Lewis & Weigert, 1985a, s. 974; Luhmann, 2017, s. 29, 44; Misztal, 2001). Vi velger å ha tillit til systemet fordi «alt virker i orden», «alt virker normalt». Den goffmanske forståelsen av at folk forsøker å opprettholde fasaden og å ikke miste ansikt (Goffman, 1978), kan man tenke her ikke bare om enkeltpersoners interaksjon, men om noe som gjøres på systemnivå, og som innbyr til tillit, slik Luhmann beskriver det. Systemtillit, som tillit til pengesystemet, politiske institusjoner, lovene o.l., er nødvendig for at et samfunn ikke skal bryte sammen – altså nødvendig for sosial orden (Lewis & Weigert, 1985a, s. 974; Luhmann, 2017, s. 53–67). I stedet for muligheten for svik er muligheten for sanksjoner, knyttet til byråkratiet, lovene o.l., sentralt for systemtilliten.

I tillegg til dette med muligheten for sanksjoner var Luhmann opptatt av en mer diffus form for tillit som kan ligne på det Simmel kalte metafysisk tillit (Simmel, 1906, s. 450). Slik Luhmann forstår tillit på systemnivå, er det ikke en tillit til spesifikke personer, men til at alle andre, i likhet med en selv, vil fortsette å ha tillit til systemet. Når folk tar det kognitive spranget at de kaster seg ut i det og stoler på en institusjon, utover det kunnskap og erfaring tilsier rasjonelt at de trygt kan gjøre, handler det også om at alle stoler på at andre også stoler på noe(n). Det er dette Luhmann kaller tillit til tillit (Luhmann, 1999 [1900], s. 117–123). Vi har tillit til systemet fordi vi har tillit til at andre også har tillit til systemet. Hvis de andres tillit skulle falle sammen, ville systemet også falt sammen, for eksempel ved valuta-fall eller aksjefall (Luhmann, 1999 [1900], s. 122).

Luhmann er altså opptatt av hvordan tillit spiller en helt sentral rolle som erstatning for kunnskap – nettopp i en tid når kunnskapen er allestedsnærværende, når det er så mye av den, og den er så avansert og fremmed at det blir vanskelig å bruke den som grunnlag for handling (Luhmann, 1999 [1900], s. 51–79). Et av hans mest sentrale bidrag er formuleringen av systemtillit (Luhmann, 1999 [1900], s. 57, 93–110), som er en mer kognitiv form for tillit enn den som finnes mellom individer, som er knyttet til sanksjoner og til sentrale institusjoner som byråkrati, prosedyrer og lover, og som forutsetter at vi har tillit til at også andre har tillit til disse institusjonene. Fra dette kan vi trekke en linje til Durkheim og hans forståelse av betydning av tillit for kontrakter. Det har gått over 40 år siden Luhmann skrev sine tekster, og samfunnet i dag er vel ikke noe mindre preget av *information overload* eller kunnskapsoverflod. Hvordan fungerer systemtilliten i vår tid? Hva slags tillitsforhold har vi til kunnskap i vår tid?

Ytterligere kunnskapsoverflod og dilemmaene ved systemtillit

Simmels og Luhmanns teorier peker altså på kjennetegn ved samfunnet (en potensielt lam-mende kunnskapsoverflod) og ved tillitsformer (systemtillit) som framstår som svært rele-

vante i vår tid. Også Durkheims påpekning av særlig behov for tillit i samfunn med økt arbeidsdeling og spesialisering er relevant for vår tid. Kompleksiteten i vårt senmoderne samfunn kan forstås heller som en voldsom forsterkning enn som noe vesentlig annerledes enn det som Durkheim og Simmel påpekte i det moderne samfunn. I denne delen vil jeg trekke fram to eksempler fra min egen forskning, om rekruttering av toppbyråkrater og evaluering av akademisk kompetanse, for å vise hvordan klassisk sosiologisk teori kan kaste lys over spørsmål om tillit i vår samtid på en fruktbar måte. Begge disse feltene kan sees på som eksempler på slike systemer som Luhmann snakker om, som gjennom sine kontroll- og sanksjonssystemer gir oss systemtillit. Men det kan være mindre kontroll og mer tillit enn man tror i slike systemer.

Byråkraters kompetanse, institusjonell kontroll og systemtillit

Byråkratiet holdes fram av Luhmann som eksempel på et system av den typen som vi har tillit til, systemtillit, fordi det er abstrakt, proseduralt, preget av kontroll og sanksjoner. Det er fordi det har systemer som skal garantere faglighet, saklighet og upartiskhet, at vi har tillit til det. Dette kjenner vi også fra Webers (1992 [1921]) karakteristikk av byråkratiet. Det er ikke fordi vi kjenner de byråkratene vi eventuelt har med å gjøre, og vet at de er bra folk, at vi har tillit til byråkratiet (Luhmann, 1999 [1973]).

Hvilke systemer er det så som garanterer at byråkrater er faglige, saklige og upartiske – det som skal være grunnlaget for vår tillit? Sentralt er krav om kompetanse. Blant annet skal rekrutteringssystemene sikre byråkratenes faglighet ved at det stilles spesifikke kompetansekrav. Slik skal man sikre meritokratisk rekruttering og unngå nepotisme og vilkårlighet. Men hvordan sikrer man det? Og hva slags kompetanse skal man egentlig etterspørre hos byråkrater? I mine sammenlignende studier av rekrutteringer og forfremmelser til lederstillinger i Finans- og Kulturdepartementene i Norge, Frankrike og Storbritannia (Mangset, 2015a, 2015b, 2017, 2018, 2019) fant jeg at det stilles svært ulike kompetansekrav ved rekruttering i de tre landene.

I Norge var det tradisjonelt jurister som gjorde karrierer i sentralforvaltningen, så møtte de etter hvert konkurranse fra økonomene, men de siste tiårene har også statsvitere vært svært etterspurt og blitt en stor og viktig gruppe. Dette er altså folk som har en høyere grad fra et universitet, og de har skrevet masteroppgaver og lært om vitenskapelig metode. De er som regel spesialisert i det fagområdet de går inn i, for eksempel er de som blir rekruttert til skattejuridisk avdeling, gjerne jurister spesialisert i skattejus, mens de som går inn i skatteøkonomisk avdeling, er skatteøkonomer. Dette er den fagligheten norsk sentralforvaltning ønsker seg blant sine toppbyråkrater.

I England har de som gjør de flotteste karrierene, gjerne bare bachelorgrad. Oftest har de graden sin i humanistiske fag. Lederen av skattejuridisk avdeling i det britiske finansdepartementet på det tidspunktet jeg gjorde intervjuer, hadde bachelorgrad i litteratur. Andre ledere i *Treasury* hadde bachelor i historie eller filosofi. Til gjengjeld har de som oftast graden sin fra et eliteuniversitet som Oxford eller Cambridge. De har altså på ingen måte samme spesialkompetanse som de norske hadde, i det de blir rekruttert til. Britiske departementer etterspør altså en annen faglighet enn de norske gjør.

De franske toppbyråkratene har gått på en byråkratskole, hvor de alle sammen har akkurat samme fagkombinasjon, en blanding av økonomi, jus, statsvitenskap, gym med mer. De har altså ingen spesialisering retta inn mot spesifikke politikkområder eller deler av forvaltningen, men de har en utdanning retta inn mot forvaltning mer generelt. De har også en utdanning som fokuserer veldig mye på å skrive korte og overbevisende tekster som skal hjelpe politikerne i sin beslutningstaking.

Det at de norske, britiske og franske byråkratene har så ulike utdannelser, og dermed ulike typer ekspertise, skulle tilsi at de gjør ting på svært ulike måter. Men da jeg studerte hva de faktisk gjorde i hverdagen sin, var det forbausende likt. Det de bruker mesteparten

av tiden sin på, er å skrive og å forbedre korte notater som skal danne grunnlag for beslutningstaking (Mangset & Asdal, 2019). Slike notater hadde strengt tatt bare de franske trent på i sin utdanning, men de norske og de britiske lærte mye om dem på arbeidsplassen. Hvorvidt de allerede på ansettelsestidspunktet var gode på det de faktisk skulle gjøre i stillingen, og akkurat hva de var kompetente til, varierte altså mellom de tre landene. Men i alle tre land stolte de på at de rekrutterte de beste, og de hadde tillit til at de kom til å gjøre en god jobb.

Et poeng i mine analyser har vært at ulike intellektuelle og institusjonelle tradisjoner i de tre landene har gjort at ulike typer utdanningsinstitusjoner spiller rollen som meritokratiets garantister (Mangset, 2015a). Disse institusjonene fungerer som det stedet hvor de som rekrutterer, kan stole på at de kan plukke ut flinke kandidater som er i stand til å tilegne seg nødvendig kunnskap når de først kommer i arbeid. Det er vanskelig å vurdere hver enkelt kandidat på tross av vitnemål, intervju og referanser. Det er for mye informasjon, for kompleks, til at de klarer å veie alle elementer klart opp mot hverandre og gjøre en rent rasjonell og kunnskapsbasert vurdering av hvilke kandidater som egner seg best. Så det portvokterne særlig har tillit til, er noen spesifikke utdanningsinstitusjoner. I Norge har man tillit til samfunnsøkonomi og statsvitenskap på Blindern, i Storbritannia har man tillit til at humanister på Oxford mestrer å lære seg det de skal, også tall, og i Frankrike har man tillit til at ENA, den nasjonale administrasjonsskolen, plukker ut de kandidatene som er best. Dette er altså eksempler på situasjoner hvor arbeidsdelingen har blitt så høy (Durkheim) og kunnskapen så spesialisert (Simmel) og så avansert (Luhmann), at de som rekrutterer, ikke kan gjøre seg skikkelig kjent med den enkelte kandidats kompetanse og troverdighet. De som rekrutterer, kan ikke skaffe seg nok personlig erfaring med enkeltkandidatene til at det er grunnlaget for en vurdering av deres egnethet. De må ha tillit til et system som plukker ut kandidater ut fra de institusjonene som de kjenner, og de har videre tillit til at disse institusjonene har kontroll- og sanksjonssystemer som ville luket ut studenter som var for svake. Det er altså snakk om typisk systemtillit av den typen Luhmann beskriver, og en forlengelse av det Simmel sier om abstrakt tillit heller en personlig tillit, som gjør lederne i stand til å gjøre en vurdering og fatte en beslutning om hvem de skal rekruttere.

Denne typen institusjonell tillit skriver også vitenskapshistorikeren Steven Shapin om i teksten *Science and the modern world* (2008). Han har et lignende argument om forskere: Det finnes ikke noen etablert enighet om en klar definisjon av vitenskap, av vitenskapelig metode eller av hva som skiller vitenskap fra ikke-vitenskap (Shapin, 2004). Videre er det umulig for lekfolk å vurdere om en astrofysiker er en god astrofysiker, eller for en hjernekirurg å vurdere om en astrofysiker er en god astrofysiker. Dermed baserer vi oss som regel på hvorvidt ekspertene eller forskerne har et institusjonelt stempel som gjør at vi får tillit til dem (som de med doktorgrad fra Harvard eller ansatt ved Universitetet i Oslo). Dermed er det egentlig institusjonen vi har tillit til, ikke personen. Et sentralt poeng for Shapin er at det ikke bare er institusjonell tillit i betydningen tillit til de spesifikke utdanningsinstitusjonene som er viktig, men tillit til institusjoner *generelt*: Å ha tillit til kompetanse, eller til ekspertise, innebærer å ha tillit til de institusjonene som forvalter kompetanse eller ekspertise i et gitt samfunn. Man har tillit til at disse institusjonene har kontrollsystemer som gjør at det ville bli sanksjoner dersom noen ikke lever opp til institusjonens krav. Vi har systemtillit til slike kontroll- og sanksjonssystemer, for å si det med Luhmanns ord.

Men Shapin stiller videre spørsmålet om hva som kjennetegner de institusjonene som gir vitenskapsfolk autoritet, og som gjør dem verdige tillit: Litt forenklet sier han at det har pleid å være snakk om en form for institusjonell autonomi, som igjen har gitt grobunn for en form for integritet. Han mener at med vitenskapens suksess som noe som trekkes inn i alle samfunnets områder, og at forskning skal organiseres som prosjekter som skal løse problemer og skape rikdom, så er ikke autonomi og integritet innebygget i vitenskapens institusjoner lenger i samme grad som før. Fordi vitenskap er en slik suksess og har spredd seg

til så mange områder av samfunnet, er det vanskeligere for folk å gjenkjenne autoritative institusjoner, relevante eksperter, å se hvem som har autonomi og integritet, å vite hvem man skal ha tillit til og hva vi skal tro på. Med andre ord: Virker kontroll- og sanksjonsmekanismene i systemet etter hensikten? Luker det ut de riktige folkene?

Jeg tror ikke dette bare er et spørsmål om en ny tid som gjør kunnskapsinstitusjoner mer tvilsomme enn før, men at de institusjonaliserte kontroll- og sanksjonssystemene som finnes i ulike institusjoner, alltid kan ha en slagside. Rekrutteringssystemet i det franske toppbyråkratiet med en felles skole med sterk konkurranse skaper svært kompetente ledere, men samtidig et veldig homogent ledersjikt. Dermed fører det også til lite faglig mangfold i byråkratiet, noe som kan gi tunnelsyn og lite brytning av ideer. I Norge har rekruttering av ulike faggrupper – jurister, økonomer, statsvitere fra ulike universiteter rundt omkring i landet – i teorien kunnet motvirke faglig tunnelsyn (Page, 2008). Heller enn at en faggruppe får ha sine blindsoner i fred, blir de utfordret av andre faggrupper som har andre styrker og blindsoner. Ulike studier har vist at et mangfold av eksperter gir bedre resultater enn homogent sammensatte ekspertgrupper, selv når disse siste er satt sammen av eksperter som er bedre på sitt felt enn de som deltar i de heterogene gruppene. Dette har blitt kalt *Diversity trumps ability*-teoremet (Hong & Page, 2004; diskutert i Holst & Molander, 2018). Ulike samfunnsintellektuelle og institusjonelle historier gjør at de ender opp med at både ledere og folk har tillit til litt ulike systemer, som på sett og vis kan gi kompetente byråkrater uansett (Mangset, 2015a). Samtidig kan disse ulike systemene ha litt ulike slagsider som det kan være verdt å undersøke nærmere. På tross av at det norske rekrutteringssystemet skulle gi faglig pluralisme i byråkratiet, har for eksempel NAV-skandalen vist at det ikke er tilstrekkelig perspektivmangfold til å unngå faglig tunnelsyn. Systemene for vurdering av god trygdejuridisk kompetanse i norsk byråkrati har sviktet, og forenklingen har skapt store problemer. På en rekke ledd i utviklingen av god juridisk kompetanse, fra utdanningsløp til rekruttering, fremmelsesmekanismer og daglig praksis, har vurderingen av norsk jus opp mot EØS-rett ikke blitt vurdert godt nok. Alle har også hatt altfor stor tillit til at dette har vært riktig, og til at de som sier de vet hvordan det skal være, har rett. I de mange samfunnsvitenskapelige arbeidene av hvordan NAV-skandalen kunne finne sted, som kommer til å gjennomføres i årene som kommer, håper jeg at noen vil la seg inspirere til å benytte noen av de klassiske sosiologiske perspektivene som er nevnt her, til inspirasjon for å studere den systemtilliten som har gjort seg gjeldende.

Evaluering av kunnskap og systemtillits uintenderte konsekvenser

Det er ikke bare autonomi, som Shapin (2008) peker på, som skal kunne sikre systemtillit til institusjoner som forvalter kunnskap. Det finnes mange former for og grader av regulering, kontroll og sanksjoner som skal sikre systemtillit (Luhmann, 1999 [1973]; Molander & Terum, 2008). Man kan si at det ofte er en systematisert mistillit som bygger opp systemtillit (Luhmann, 1999 [1973], s. 125–160). I mange profesjoner har man beveget seg fra mer autonomi og skjønnsutøvelse til mer kontroll og sanksjoner. Det går mange diskusjoner innad i profesjonene, i offentligheten, og i profesjonslitteraturen om hvorvidt eller i hvor stor grad dette er tegn på minskende tillit til profesjoner, og hvorvidt slik økt kontroll er av det gode eller det onde for tilliten (Evetts, 2006; Bezes et al., 2012).

Akademia, hvis man skal se på det med et profesjonsteoretisk blikk, er en profesjon med mye autonomi og stort rom for skjønnsutøvelse. Den eksterne reguleringen fra for eksempel statens side er begrenset og må være det for at vi skal ha tillit til at akademikere uttrykker seg fritt, og at det er sannheten, sakligheten, eller det beste argument, som blir uttrykt, heller enn en sterk makts interesser. Samtidig er det en profesjon med sterke interne reguleringssystemer. Gjennom ph.d.-utdanningene skal unge akademikerspirer riktignok forsøke å finne noe nytt og eget, men de skal også lære seg disiplinens regler, lære seg å innrette seg etter dem, gjøre seg kjent med kanonene på feltet, med den nyeste litteraturen etc.

Thomas Kuhn (1977) beskrev dette som *The essential tension*, en spenning som forskere må leve med gjennom hele karrieren: spenningen mellom kravet til nytenkning og originalitet på den ene siden og disiplinering i disiplinens regler på den andre. Og alle som forsøker seg i akademia, vet at kontrollsysteemene er mange og harde: Det er seminarer man skal legge fram på, og internasjonale konferanser rundt omkring, det er redaksjoner og anonyme fagfeller i tidsskriftene som man sender artiklene sine til, det er sakkyndige komiteer som vurderer en til ansettelse og til opprykk, og det er fagfeller som vurderer søknadene i Forskningsrådet. Man blir hele tiden vurdert av portvoktere som passer på – at du er nytenkende nok, men ikke minst at du opererer innenfor disiplinens fastsatte rammer for vitenskapelighet.

Disse systemene er jo der fordi man ikke har tillit til at for eksempel en enkelt instituttleder skal kunne vurdere alene hvem som bør få fast stilling ved et universitet, eller at direktøren for Forskningsrådet i ensomhet skal vurdere hvem som bør få finansiering til sine prosjekter. Man ønsker mer spesifikk kompetanse i vurderingen av hvem som skal komme i posisjon og få ressurser i det akademiske systemet, hvem som skal få uttale seg i fagtidsskrifter, etc. Det er altså laget en hel rekke systemer for disse vurderingene (habilitetsregler, prosedyrer), og stort sett har vi jo tillit til dem. Vi kan være irritert på en bestemt ansettelseskomite, en bestemt fagfelle som vi mener er inkompetent, eller vi kan synes at Norges forskningsråd burde ha finansiert vårt eget prosjekt heller enn mye annet. Likevel: I det store og det hele har det akademiske evalueringssystemet stor tillit blant akademikere. Tilliten i akademia er i stor grad bygget på systematisk mistillit og sterk systemtillit i luhmannsk forstand.

I mine studier av evaluering og verdsetting i akademia (Mangset, 2018; Mangset & Orupabo, upublisert; Orupabo & Mangset, 2021) er det også verdt å spørre hva det egentlig er man har tillit til. En ting er spørsmålet om hva slags forståelse av akademisk kvalitet som verdsettes i for eksempel ansettelsesprosesser eller i seleksjonsprosesser til finansiering i organer som Forskningsrådet. Men utover det: Hva slags tillit er det som opererer i disse seleksjonsprosessene? Det er snakk om systemer av kontroll og sanksjoner (eksterne medlemmer av sakkyndig komite, habilitetsregler o.l.) som er grunnlag for tillit.

Samtidig foregår det en del endringer i hvordan disse kontrollsysteemene organiseres, og i lys av diskusjonene av tillitsbegrepet som ble gjennomgått ovenfor, kan man spørre: Skjer det endringer av typer tillitsforhold? Ja. På samme måte som man i en del profesjoner har hatt en viss reduksjon av profesjonelles autonomi fordi man har innført prosedyrer og kontrollsysteemene, kan vi si at ansettelseskomiteenes autonomi er redusert noe til fordel for mer formaliserte prosedyrer for seleksjon. Tellingen av antall artikler i en bestemt type engelskspråklige tidsskrifter erstatter til en viss grad komiteens egen vurdering av søkerne og deres arbeider. Dette kan sies å være en endring fra litt mer tillit til kjente enkeltpersoner i sakkyndige komiteer til litt mer tillit til anonyme fagfeller i internasjonale tidsskrifter. Hvis vi ser på individtillit og systemtillit, slik Simmel og Luhmann skrev om, ikke som dikotome størrelser, men som ytterpunkter på et kontinuum, endrer akademisk evaluering seg i retning av litt mer systemtillit.

I studiene Julia Orupabo og jeg gjør av rekruttering til faste vitenskapelige stillinger i historie, statsvitenskap og biologi, ser vi at det å ty til telling av denne typen artikler som grunnlag for å velge hvem man skal ansette, framstår som et forståelig og rasjonelt valg for de som skal rekruttere. De sitter med en helt annen søkermasse enn tidligere: for det første en større søkermasse og for det andre en mer heterogen og fremmed søkermasse. Massifiseringen av høyere utdanning og økningen i antall stipendiater gjør at det er flere som søker seg til fast stilling i akademia, og internasjonaliseringen gjør at de fleste søkerne ikke lenger er gamle kjenninger av den sakkyndige komiteen. De kommer fra universiteter de ikke kjenner, de har hatt veiledere de ikke kjenner, og de har gjort en masse forskjellige ting som det er vanskelig å veie opp mot hverandre. De som skal rekruttere, synes det er vanskelig å

vurdere; det er vanskelig å foreta en sammenligning og et valg. Derfor tyr de til et evalueringsverktøy, som det å telle artikler i en bestemt type tidsskrift er. Det er en måte å håndtere kompleksitet på. I tråd med det Simmel og ikke minst Luhmann var opptatt av, er den kunnskapen de som rekrutterer, får om søkerne til de vitenskapelige stillingene, så massiv (mange sider å lese), så spesialisert og avansert (det er stor spesialisering i underdisipliner, metoder og teorier) og så vanskelig å vurdere opp mot hverandre (hvordan veie publiseringer i avanserte tidsskrifter mot utforming av innovative undervisningsformer eller deltakelse i offentlige utvalg og debatter mot ledelse av eksternt finansierte prosjekter) at det er vanskelig å ta en beslutning.

Den økonomiske sosiologen Lucien Karpik (1989, 1996, 2010) skrev om hvordan klienter som skulle velge seg en advokat, og som var usikre på hvordan de skulle bedømme kvaliteten på advokatene, tydde til slike evalueringsverktøy eller -instrumenter. Vi er altså tilbake til Simmel og Luhmanns ideer om hvordan man kan håndtere kompleksitet, og en kombinasjon av for lite, for mye og for ukjent kunnskap. De rekruttererne vi intervjuet, valgte altså stort sett å telle antall artikler i noen utvalgte engelskspråklige tidsskrifter som en indikasjon på kvalitet og så bort fra andre typer akademiske kvaliteter for å ha noe mer entydig å måle. Denne praksisen fungerte som et slikt evalueringsinstrument eller verktøy. De var fullt klar over at det hadde sine ulemper å bruke slike verktøy, og at de kunne risikere å ansette en som var veldig god til å pøse ut artikler, men som i liten grad ville bidra til å dra lasset av undervisning, veiledning og administrasjon på instituttet, men den sjansen valgte de å ta. Av alle mulige måter å gjøre det på opplevde de denne som den beste. De hadde tillit til at denne framgangsmåten ville gi dem den beste kandidaten. Det interessante her er endringen i tillitsform og i hvem og hva det er man har tillit til: Det skjer altså en overføring av tillit fra egen vurderingsevne til evalueringsinstrumentene og til de ukjente fagfellene i tidsskriftene.

Denne tillitsoverføringen er interessant i seg selv, og den er forståelig. I likhet med hvordan tillit fungerer som en måte å redusere kompleksitet på mange steder, framstår den som hensiktsmessig. Flere har skrevet interessant om hvordan instrumenter, verktøy eller standarder brukes for å hankses med kompleksitet, som Timmermanns og Epstein (2010), og Pierre Lascoumes og Patrick LeGalès (2007). Lars Johannessen (2017) har skrevet om noe tilsvarende i sine studier av *triage*-systemer på legevakta: hvordan de på legevakta evaluerer pasienter og sorterer dem etter alvorlighetsgrad. Heller enn å kritisere bruken av slike verktøy *a priori*, og kritisere den tilliten vi gir instrumentene, bør det være sosiologiens oppgave å gå åpent inn og studere hvilke utfordringer de løser, hvordan folk bruker dem, og hva det innebærer (Timmermann & Epstein, 2010). Dette er også en form for tillitsforskning.

Samtidig er bruken av slike verktøy, som altså er helt sentrale for systemtilliten til akademia, byråkratiet, profesjonene etc. i vår tid, både hensiktsmessige og kan ha en rekke uintenderte konsekvenser som det er viktig å belyse. På den ene siden er det godt mulig at den økte bruken av evalueringsverktøyet telling av artikler i noen spesifikke tidsskrifter har ført til en større bredde i typen kandidater som får innpass i akademiske stillinger, og dermed kanskje mer faglig pluralisme. Historie er et fag hvor det kanskje har skjedd en endring fra et ensidig søkelys på mannlige eksperter på norsk (politisk) historie til større variasjon i kjønn, land og tema. Overgangen fra et mer personbasert tillitssystem hvor de som rekrutterte, stort sett kjente til søkerne, til en mer avpersonifisert systemtillit har åpnet for en annen type kandidater enn de som vant fram tidligere. Samtidig er det mulig at en uintendert konsekvens av disse evalueringsverktøyene, som altså favoriserer publisering av artikler på engelsk i en bestemt type tidsskrifter, også kan favorisere en bestemt type metode og epistemologi og kanskje noen spesifikke underdisipliner. Ulike publiseringspraksiser i ulike underdisipliner eller innen ulike metodetradisjoner (for eksempel mellom kvantitativ og kvalitativ metode) kan gi noen bestemte faglige retninger fortrinn framfor andre når vurderingen av faglig kvalitet foregår på denne måten, heller enn ved at en komite

vurderer kvaliteten på det innsendte materialet selv. Kan det pragmatiske vurderingsverktøyet ved rekruttering til vitenskapelige stillinger føre til innsnevring av rommet for vitenskapelig mangfold? Og i så fall: Kan det føre til tunnelsyn i forskningen? Gitt teoremet om at faglig mangfold hever kvaliteten, kan altså et tillitssystem som har til hensikt å sikre faglig kvalitet, ha som uintendert konsekvens at det svekker kvaliteten på forskningen.

Konklusjon

Klassisk sosiologisk teori har ikke så ofte hatt tillit som eksplisitt tema, og dermed er det ikke så merkelig at disse teoretikerne ikke så ofte trekkes inn i vår samtids diskusjoner av tillit. Likevel var altså tillit *implisitt* et sentralt tema i disse teoretikernes forståelse av hvordan sosial orden er mulig, og av beslutningstaking, handling og samhandling. En sentral innsikt fra Durkheim og Simmel er vårt grunnleggende behov for å forenkle informasjonen rundt oss til noe vi kan håndtere og fatte beslutninger på grunnlag av. Luhmanns mer eksplisitte diskusjoner av tillit kan sees i forlengelsen av en slik forståelse av tillit som sentralt for sosial orden, beslutningstaking og handling. Også han var opptatt av betydningen av tillit i møte med for mye eller for kompleks kunnskap. Det kan innebære å se bort fra kunnskapen og heller ta et sprang og ha tillit til mennesker eller til at ting kommer til å fungere, eller det kan innebære å ha tillit til at det finnes systemer med kontroll- og sanksjonsmekanismer som ville luket ut de menneskene, produktene eller valgene som ikke holdt mål. Disse teoretikerne framhever en fenomenologisk forståelse av tillit – og denne fenomenologiske forståelsen er sentral både på individnivå og systemnivå eller for de større samfunnsinstitusjonene.

I kompliserte situasjoner som når man skal vurdere kvaliteten på en ny potensiell leder i sentralforvaltningen, eller på en ny vitenskapelig ansatt ved et universitet, har vi systemer som hjelper oss med å vurdere og velge. Og vi trenger å sette vår lit til at slike systemer, som i realiteten er forenklende verktøy, fungerer. Med Simmel og Luhmanns briller, kombinert med nye teoretiske verktøy fra standardiserings- og evalueringssosiologi (blant annet Timmermans & Epstein, 2010 og Karpik, 1996, 2010) ser vi at forenklingen både er nødvendig, og at den kan bringe med seg maktforskyvninger, endringer i hvem og hva som verdsettes, og kan gi uintenderte konsekvenser av forskjellige slag. Hvilke systemer vi har tillit til, vil variere i tid og rom, og det er verdt å undersøke hva slags systemer som har legitimitet i et gitt land i en gitt periode. Komparative perspektiver kan tydeliggjøre at valg av system ikke er naturgitt, og at forenklingsoppgaven og den abstrakte tillitsbyggingen kan løses på flere måter.

Vi trenger den forenklingen som tilliten muliggjør, samtidig som denne forenklingen selvsagt har noen problematiske sider ved seg. Poenget er å være seg bevisst dilemmaet og å være seg bevisst den *trade off*-en man gjør når man innfører og bruker bestemte tillitssystemer. Sosiologisk teori kan bidra med gode analytiske verktøy for å studere hvordan folk foretar disse forenklingene, hvordan de gjør det, og hvem og hva det er som får tillit. Dette kan også gi innsikt i endringer i maktstrukturer og uintenderte konsekvenser som vi ennå ikke aner noe om. Disse perspektivene gir utfyllende innsikter i tillitens natur og funksjon i senmoderne samfunn.

Referanser

- Barthélemy, F. & Cret, B. (2006). Postface. I G. Simmel (red.), *Le problème de la sociologie et autres textes* (s. 95–109). Paris: Éditions du Sandre.
- Bezès, P., Demazière, D., Le Bianic, T., Paradeise, C., Normand, R., Benamouzig, D. & Evetts, J. (2012). New public management and professionals in the public sector. What new patterns beyond opposition? *Sociologie du travail*, 54, e1–e52. <https://doi.org/10.1016/j.socotra.2012.07.001>

- Bourdieu, P. (1980). *Le sens pratique*. Paris: Les Éditions de Minuit.
- Collins, R. (1988). The Durkheimian tradition in conflict sociology. I J. Alexander (red.), *Durkheimian sociology: Cultural studies* (s. 107–28). Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511598258.006>
- Durkheim, É. (1930 [1893]). *De la division du travail social*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Evetts, J. (2006). Introduction: Trust and professionalism: Challenges and occupational changes. *Current Sociology*, 54(4), 515–531. <https://doi.org/10.1177/0011392106065083>
- Goffman, E. (1978). *The presentation of self in everyday life*. London: Harmondsworth.
- Grimen, H. (2009). *Hva er tillit?* Oslo: Universitetsforlaget.
- Holst, C. & A. Molander, (2019) Epistemic democracy and the role of experts. *Contemporary Political Theory*, 18(4), 541–561. <https://doi.org/10.1057/s41296-018-00299-4>
- Hong, L. & Page, S. E. (2004). Groups of diverse problem solvers can outperform groups of high-ability problem solvers. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 101(46), 16385–16389. <https://doi.org/10.1073/pnas.0403723101>
- Johannessen, L. E. (2017). Beyond guidelines: discretionary practice in face-to-face triage nursing. *Sociology of health & illness*, 39(7), 1180–1194. <https://doi.org/10.1111/1467-9566.12578>
- Karpik, L. (1989). *Revue française de sociologie*, 30(2), 187–210. <https://doi.org/10.2307/3321761>
- Karpik, L. (1996). Dispositifs de confiance et engagements crédibles. *Sociologie du travail*, 96, 527–550. <https://doi.org/10.3406/sotra.1996.2284>
- Karpik, L. (2010). *Valuing the unique. The economics of singularities*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Kierkegaard, Søren (1997). *Søren Kierkegaard Skrifter*. Red. Niels Jørgen Cappelørn et al. vol. 7, København: Gad
- Kuhn, T. S. (1977). *The essential tension: Selected studies in scientific tradition and change*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Lascoumes, P. & Le Galès, P. (2007). Introduction: Understanding public policy through its instruments – From the nature of instruments to the sociology of public policy instrumentation. *Governance*, 20(1), 1–21. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0491.2007.00342.x>
- Lewis, J. D. & Weigert, A. (1985a). Trust as a social reality. *Social forces*, 63(4), 967–985. <https://doi.org/10.2307/2578601>
- Lewis, J. D. & Weigert, A. J. (1985b). Social atomism, holism, and trust. *The Sociological Quarterly*, 26(4), 455–471. <https://doi.org/10.1111/j.1533-8525.1985.tb00238.x>
- Luhmann, N. (1999 [1973]). *Tillid – en mekanisme til reduktion af social kompleksitet*. København: Hans Reitzels forlag.
- Luhmann, N. (2000). Familiarity, Confidence, Trust: Problems and Alternatives. I D. Gambetta (red.), *Trust: Making and Breaking Cooperative Relations, electronic edition* (kap. 6, s. 94–107). Department of Sociology, University of Oxford.
- Luhmann, N. (2017). *Trust and Power*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Mangset, M. (2015a). Contextually Bound Authoritative Knowledge: A Comparative Study of British, French and Norwegian Administrative Elites *World Yearbook of Education 2015: Elites, Privilege and Excellence. The National and Global Redefinition of Educational Advantage*. London og New York: Routledge.
- Mangset, M. (2015b). What does it mean to be part of the elite? Comparing Norwegian, French and British top bureaucrats themselves. *Comparative Sociology*, 14(2), 274–299. <https://doi.org/10.1163/15691330-12341343>
- Mangset, M. (2017). Elite Circulation and the Convertibility of Knowledge. Comparing Different Types and Forms of Knowledge and Degrees of Elite Circulation in Europe. *Journal of Education and Work*, 30(2), 129–144. <https://doi.org/10.1080/13639080.2017.1278903>
- Mangset, M. (2018). Anti-bureaucratic Identities among Top Bureaucrats? Societal Norms and Professional Practices among Senior Civil Servants in Britain, France and Norway. I Engelstad og Byrkjeflot (red.), *Bureaucracy and Society in Transition* (special issue). *Comparative Social Research*, 33, 109–137. <https://doi.org/10.1108/s0195-631020180000033010>
- Mangset, M. (2019). Fondsforvaltning i praksis. Profesjonaliseringens utilsiktede konsekvenser. I Brandt et al. (red.), *Avhengig av forskning. De norske forskningsrådenes historie*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Mangset, M. & Asdal, K. (2019). Bureaucratic power in note-writing: authoritative expertise within the state. *The British Journal of Sociology*, 70(2), 569–588. <https://doi.org/10.1111/1468-4446.12356>
- Mangset, M. & Orupabo, J. (upublisert). Measuring and making excellence. How the recruitment process shapes standards of academic quality.

- Misztal, B. A. (1996). *Trust in Modern Societies*. Cambridge: Polity Press.
- Misztal, B. A. (2001). Normality and trust in Goffman *Sociological theory*, 19(3), 312–324. <https://doi.org/10.1111/0735-2751.00143>
- Molander, A. & Terum, L. I. (red.) (2008). *Profesjonsstudier*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Möllerin, G. (2001). The nature of trust: From Georg Simmel to a theory of expectation, interpretation and suspension. *Sociology*, 35(2), 403–420. <https://doi.org/10.1017/s0038038501000190>
- Orupabo, J & Mangset, M. (2021, under publisering): Promoting Diversity but Striving for Excellence: Opening the ‘Black Box’ of Academic Hiring. *Sociology*. <https://doi.org/10.1177/00380385211028064>
- Page, S.E. (2008). *The difference: How the power of diversity creates better groups, firms, schools, and societies*. Princeton University Press.
- Parsons, T. (1951). *The social system*. New York: Free Press. Rawls, J. (1971). *A theory of justice*. Harvard university press.
- Shapin, S. (2004). *The way we trust now: The authority of science and the character of the scientist*.
- Shapin, S. (2008). “Science and the Modern World.” In *The Handbook of Science and Technology Studies*, 3rd ed., edited by Hackett, E. J., O. Amsterdamska, M. Lynch, and J. Wajcman, (433–448). Cambridge, MA: MIT Press
- Simmel, G. (1906). The sociology of secrecy and of secret societies. *American Journal of Sociology*, 11(4), 441–498. <https://doi.org/10.1086/211418>
- Simmel, G. (1950 [1908]). *The Sociology of Georg Simmel*. Translation, edition and introduction by K.H. Wolff. New York: Free Press.
- Simmel, G. (1990 [1900]). *The Philosophy of Money*. London: Routledge.
- Timmermans, S. & Epstein, S. (2010) A World of Standards but not a Standard World: Toward a Sociology of Standards and Standardization. *Annual Review of Sociology*, 36(1), 69–89. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.012809.102629>
- Weber, M. (1992 [1921]). *Economy and Society*. Berkeley: University of California Press.